

ХУМАНИТАРНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА ОБРАЗОВАЊЕ И ОБУКУ ОФИЦИРСКОГ КАДРА

Александар Милић и Дарко Божанић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Остваривање савремених циљева глобализације праћено је ангажовањем оружаних и других снага кроз нови облик „савременог рата“ који је назван „интервенција“, уз префикс „хуманитарна“, да би се могао лакше оправдати. Као отпор глобализацији и последица начина њеног остваривања настају побуњеници, који своје активности испољавају асиметричним начинима дејстава, због којих поборници савременог глобализованог света повећају употребу оружане снаге. Основни носилац оружане снаге је војни кадар, који мора да буде адекватно припремљен за обављање задатака у савременим операцијама. Те операције су обележене комплексним противпобуњеничким акцијама и опасношћу да ће носиоци извођења операција употребити прекомерну силу. У припреми војног кадра за учешће у постмодерним операцијама неопходне су велике измене: постављање нових захтева у обуци, прихватање промена на интелектуалном и културном пољу и образовање официрског кадра за обављање различитих задатака како у војној области, тако и у области политичког одлучивања. У тексту је представљено виђење појединих западних војно-политичких теоретичара о потребним знањима и вештинама војног кадра за савремене ратове – операције. На основу њихових запажања, кроз стечена искуства, могу да се сагледају и предстојећи задаци у образовању нашег војног кадра према тенденцијама у држави.

Услед обиља доступних података, у раду је обрађена студија случаја – Сједињених Америчких Држава и Уједињеног Краљевства, као и њихова искуства, што је само један од више могућих приступа предмету истраживања. Слична анализа могла би да се примени и на друге учеснике у хуманитарним интервенцијама.

Кључне речи: *хуманитарне интервенције, операције, противпобуњеничке операција, обука и образовање официрског кадра.*

Увод

Последњих 40 година сведочи о великим променама у физиономији савременог ратовања. Међутим, термин *савремено ратовање*, полако али сигурно, уступа место новом термину – „интервенисање“. Тој замени термина прибегава се

свесно, ради избегавања могућности осуде током поступања против држава или народа. Путем интервенција, тежи се остварењу постављених политичких, економских, друштвених и геостратешких циљева, и у таквим условима, приликом одлучивања, војна сила се јавља као оруђе и опредељујући фактор.

Последице могућности извођења „интервенција“ су: постављање смелијих циљева, мењање начина њиховог остваривања, условљавање примене различитих технолошких достигнућа у војне сврхе и потреба за изменом физиономије војног кадра који ће да изводи интервенције. Сходно томе, човек, као веома битан чинилац оружаних сукоба, мора да има одређене квалитете и да испуњава одређене услове да би задржао и побољшао ефикасност на бојном пољу. Његови квалитети се огледају у способности да планира, организује и реализује борбена дејства уз висок степен спремности за предстојеће изазове и задатке ради избегавања и отклањања свих негативних утицаја на исход оружаног сукоба. Војни кадар се оспособљава кроз образовање и обуку, а због промена у образовању и обуци војног кадра не сме да се потцени значај људског чиниоца.

Савремено друштво сматра образовање покретачком снагом и неопходним условом напретка човечанства. Истовремено, свакодневно увећавање сазнања у различитим областима људске делатности упућује на закључак да се појединац, путем образовања, не може научити свим знањима. У складу с тим, образовне програме треба конципирати тако да усвојена знања оптимално одговарају пројектованим занимањима.¹ Такав приступ нарочито долази до изражаја у образовању за занимања за која су неопходна специфична знања, међу којима професија официра има значајно место. Стога је питање неопходних знања за официрски кадар одувек занимало велики број научних радника који су, директно или индиректно, везани за школовање те друштвене категорије. Војно школство сваког друштва поставља себи као задатак циљеве на основу којих се будући официрски кадар припрема за обављање наменских задатака. И обрнуто, на основу наменских задатака, војном школству се постављају задаци који произилазе из начина остваривања улоге војске у савременом ратовању и током извођења хуманитарних интервенција. Праћењем тока хуманитарних интервенција умногоме се стварају могућности за сагледавањем потребних промена у образовању и обуци официрског кадра.

Хуманитарне интервенције

Савремени свет се обликује под директним утицајем феномена глобализације који за последицу има „интервенције“ као начин за остваривање постављених циљева.² На основу сагледавања дешавања кроз историју, може се приметити да је један од пратилаца и неопходан услов за успостављање свих великих светских империја био рат.

¹ А. Милић, Д. Божанић, Д. Милојевић, „Потребна знања официра инжењерије посматрана кроз мисије ВС“, Научни скуп са међународним учешћем *Потребна знања официра за 21. век*, Београд, 4–6. децембар 2009. године.

² Александар Милић, „Тероризам и 'Хуманитарне интервенције', као облици политичког насиља, у остваривању политичких циљева, у пост биполарном свету“, магистарски рад, Факултет политичких наука, Београд, 2011, стр. 161.

У класичној студији *Успон и пад светских поредака* Торбјорн Л. Кнутсен показује „четири таласа рата“ модерног доба: 'иберијски светски поредак', под хегемонијом Шпаније у 16. веку, поредак 17. века са Холандијом на челу, поредак '*Pax Britanica*' у 18, 19. и 20. веку, '*Pax Americana*' и 'нови светски поредак', рођен на пепелу Хладног рата [...] Сваки од нових поредака, сматра он, захвата све шири простор светске арене. Темелји хегемоније су вишеструки [...] технолошка, економска и војна превага најмоћније силе свог времена, али легитимитет који ужива као носилац универзалних вредности свога доба [...]“³

Кроз историју се појављује, као законитост, чињеница да је „један од основа светске доминације, снажна војска која је уједно и гарант најмоћнијим силама да одрже светски поредак. Отуда не треба да чуди што глобални моћници желе да створе планетарну војну силу која ће обезбеђивати задржавање жељеног поретка. Милитантно крило глобализације не крије да „није далеко дан када ћемо морати да одбацимо сваку сентименталност, да наступимо са позиција директне, физичке силе“.⁴

У периоду након престанка хладног рата настала су два феномена епохалних размера. Први феномен се односи на промењени карактер ратовања и настанак тзв. „нових ратова“, а други – на успех либералне демократије у наметању међународној заједници поштовања људских права не само кроз документе већ и као цивилизацијског достигнућа које се мора спровести и у пракси. Услед условљености та два феномена, дошло је до стварања једног новог, трећег феномена – повезивања хуманитаризма и војних операција (интервенција). Таква конструкција представљена је као *хуманитарна интервенција*. Веома вешто је из споја избачена реч *војна* (која се у политичком жаргону увек користи уз интервенцију) и употребљава се само конструкција хуманитарна интервенција. При њеном спровођењу користи се страна војна сила унутар територије суверене државе, и то углавном без њене сагласности, а често и уз њено велико противљење. Због тога је поједини аутори употребљавају и као синоним за *хуманитарни рат*. Таква разлика у схватању показује колико је у том оксиморону сакривено неразлучених ствари. Проблем правилног сагледавања и схватања хуманитарних интервенција делимично је и у томе што оне не служе само за разрешење сукоба између две стране већ и за увођење у планирани (зацртани) колосек изградње мира по моделу демократског схватања (у духу западне демократије) и изградње државе.⁵ Када се наведе задатак изградње државе према западном моделу, код домаћег становништва се често јавља огроман отпор јер то није у вези с његовом традицијом (као у случају Авганистана).

Будући да је реч о наметању одређених политичких становишта, долази се до закључка да таква акција није неутрална и непристрасна, те да се као таква битно разликује од идеје хуманитаризма. Уз све то, неоспорна је чињеница да је већина (ако не и све) хуманитарних интервенција у периоду после хладног рата била мотивисана геополитичким и стратешким интересима и безбедносним преокупацијама. Међутим, за одређени број су, у складу с називом, постојали и хуманитарни мотиви.

Без обзира на мотивисаност, у „новим ратовима“ су хуманитарне интервенције успешно промовисане као важан инструмент међународне политике. То је усло-

³ Т. Knutsen, „*The Rise and fall of World Orders*“, Manchester University Press, UK, 1999, p. 68.

⁴ *Одбрана* од 01. 10. 2006, стр. 76.

⁵ А. Милић, „Деструкција као средство политике“, *Војно дело*, лето/2010, Београд, стр. 375.

вљено, пре свега, дужином трајања сукоба, њиховом нерегуларношћу и ескалацијом насиља у региону, па самим тим и немогућношћу да се контролишу. За разлику од традиционалних ратова, који су углавном били међудржавни, у савременом свету се воде ратови унутар држава, и то под паролом заштите људских права и ширења демократске свести. Али, када се скину маске, на видело избијају циљеви који се постављају у име освајања и контроле државе у којој се интервенише ради заштите „националне безбедности“ државе која интервенише. Тиме се држава преобликује тако да јавни сервис постаје оруђе за извлачење ресурса. Јер, под појмом *национална безбедност* подразумева се „контрола над сировинама, индустријском инфраструктуром, квалификованом радном снагом и војним базама“.⁶

На схватање националне безбедности директно утиче становиште земаља извозница енергије (државе произвођачи) које се разликује од становишта држава које су енергетски зависници (државе потрошачи). Приступ се често разликује и у оквиру тих групација, а као пример се могу узети Европска унија, која своју енергетску безбедност превасходно везује за питање гаса, и САД – за питање нафте, док Кина, Индија и Јапан имају сасвим другачији концепт безбедности.⁷

Приликом покушаја сагледавања стварног стања у кризним подручјима веома тешко се може установити ко чини различите фракције које се боре на терену и ко контролише територију, због чега се не може преговарати са овлашћеним ауторитетом око испоруке хуманитарне помоћи, сигурних зона и коридора за таласе избеглица. Због такве ситуације у први план долазе недржавни актери и приватне војске и милиције, који су често под окриљем регуларне војске, који те ратове воде у име етничких или религиозних идентитета. „Нове ратове“, као и оне пре њих, прати ратна економија, у коју су, уз традиционалну пљачку и разарање, укључени разни облици незаконитог трговања и криминално умрежавање регуларне војске, парамилитарних формација, снага безбедности и политичара у подели плена и ресурса. А када дође до извођења интервенције постаје јасно и објашњење Р. Хаса да „сврха оружја је да се употреби (а оружје, његова употреба и његова производња, захтева много посла и упошљава много људи); сврха оружја тако није више одбрана, већ употреба за ону сврху за коју је оно употребљиво, подразумевајући његову екстремно велику инструменталну вредност; да је штета не искористити прилику да се учини 'добро' (подразумевајући, такође, да је 'наше' оружје 'добро' оружје); уводећи 'подршку медија' (*public support*) у игру цела схема добија 'демократско одобрење за штампу' (*imprimatur*) – и пут до крсташких ратова се појављује на хоризонту. Непринципијелност се покрива тезом да је 'боље ишта него ништа' и да то што није могуће стићи свуда 'где треба' није разлог да се ипак не стигне барем негде. Да се учини барем нешто, онолико колико се може“.⁸

У „новим ратовима“ нема победника и закључења трајног мира. Управо таква ситуација омогућава да се, након кратког времена, сукоби обично обнове с несмањеном жестином и бруталношћу, што је за међународне снаге за одржање и изградњу мира посебан изазов. Последице таквих ратова су анархија и социјални хаос у земљи и регио-

⁶ Исто, стр. 378.

⁷ Д. Божанић, Д. Памучар, А. Милић, Д. Бојанић, „Примена SWOT анализе на анализу енергетске безбедности Републике Србије“, *Енергија/Економија/Екологија*, академска издања, Београд, март 2011, стр. 066.

⁸ Јован Бабић, *Страна војна интервенција: између оправдане помоћи и незаконитог насиља, Хуманитарне војне интервенције*, „Службени гласник“, Београд, 2008, стр. 263.

ну, јер насиље и оружана борба не служе ширим политичким циљевима и јасном друштвеном програму. Њихово трајање се мери деценијама, што има за последицу уништавање привреде, заостајање државе у развоју производних капацитета и одлив кадра. Осим тога, читаве генерације деце нису у могућности да се школују и немају минималну здравствену заштиту и основне претпоставке за нормалан живот.⁹

Последице ратних дешавања на нашим просторима у ближој историји огледају се кроз: велику незапосленост квалификоване радне снаге; велики потенцијал индустријских капацитета који се сада не користе; велике капацитете за производњу здраве хране, која је Европи веома потребна; велики број извора пијаће воде; расположиве капацитете наменске производње, која због доброг квалитета има значајну улогу на просторима Африке и Азије; коридоре, који се уз осавремењавање могу учинити проходнијим за већи број транспортних јединица; школство, које је државама Северне Америке дало 70.000 високо школованих младих особа (одмах након завршених студија), и оно што се не сме превидети – тржиште жељно савремене технологије из Европе, а не из Турске или са Блиског истока.¹⁰ Последице таквих и сличних ратова, због негативног утицаја на привредне и безбедносне прилике у суседним државама и великих избегличких таласа који се преливају ка њима, постају међународне последице.

Државе су у таквим околностима обавезне да се укључе у решавање проблема ради спречавања људских страдања и мука. Основ за њихово ангажовање је само мандат Савета безбедности Уједињених нација, које су једино легитимне да одобре мешање једне државе у унутрашња питања друге државе, па и да се војно ангажује на њеној територији. Међутим, проблеми настају због жеље појединих самопрозваних држава да наметну одређене норме и стандарде, услед чега се ангажују када процене да је то потребно и без мандата Савета безбедности. Као највећи заговорник заштите људских права иступају САД, које су себи доделиле право на мешање у бројне проблеме широм света. Тако се нису устезале да 1992. године пошаљу своје јединице у Сомалију, уз објашњење да желе да помогну трупам УН у достављању помоћи и хране цивилима који су се нашли у унакрсној паљби између разних зараћених банди у Могадишу. Међутим, да није свако мешање у сукобе мотивисано заштитом људи и људских вредности показало се управо у тој акцији. Хуманитарна интервенција се претворила у неуспели покушај хватања тамошњег војног вође и диктатора Мухамеда Аидида који се завршио потпуном катастрофом – страдало је осамнаест америчких marinaца.

Наредних година појавила се потреба за заштитом виталних националних интереса и у другим деловима света, као што су Блиски исток и Балкан. У тим случајевима, стратегије хуманитарних интервенција званично је класификовао као „хуманитарне акције“ амерички председник Клинтон. За већину тих интервенција или потенцијалних акција наведено је да су „у интересу америчке безбедности“. Међутим, кад је тај аргумент неуверљив, као у случају Косова, или кад пропадне, као на простору Ирака, амерички званичници брзо прелазе на „хуманитарну карту“, односно одмах саопште да је војска убијала и уништавала како би „промовисала моралне циљеве“.

⁹ Мр Александар Милић, „Тероризам и 'Хуманитарне интервенције', као облици политичког насиља, у остваривању политичких циљева, у пост биполарном свету“, исто, стр. 187 и 188.

¹⁰ А. Милић, Д. Божанић, Д. Бојанић, „Геополитички и енергетско-безбедносни чиниоци прикључења Републике Србије Европској унији“, Зборник радова са округлог стола *Безбедносни и одбрамбени аспекти прикључења Републике Србије Европској унији*, Оригинал, Београд, 2010, стр. 103.

Један од начина припремања терена за спровођење „хуманитарних интервенција“ јесте завођење различитих облика санкција. Тим санкцијама су највише били погођени управо цивили, за чије су се боље сутра бориле те исте Сједињене Државе. Да би се одређена држава што више оштетила и да би се приказали као праведни борци за узвишене циљеве, омогућили су извоз природних богатстава (нафта, гас, дијаманти итд.) ради добијања појединих животних артикала који су недостајали. Тако је осванула акција „Нафта за храну“. Међутим, нафта је морала да се извози само преко појединих фирми, које су саме формирале откупне цене, и само су тачно одређене фирме могле да издају одобрену храну. Отуда не треба да изазивају чуђење скандали који су везани за програм „Нафта за храну“, којим је ирачком становништву требало да се осигурају потрештине које су им недостајале због дугогодишњих санкција. Такође, тиме се потврђују изјаве одређеног броја аналитичара међународних односа да су интереси локалног становништва само изговор за остварење неких стратешких или привредних интереса државе или држава које предузимају инвазију.

Када се говори о наведеним појавама мора се узимати у обзир чињеница да и у случају унилатералних и у случају мултилатералних интервенција пресудну улогу имају моћне земље и њихови интереси, те да су међународне установе и организације формиране у интересу великих сила, а не против њих. „Потреба за међународним нормама и институцијама проистиче из себичних интереса моћних држава“, ¹¹ а те моћне земље и успостављају правила игре и подешавају их својим потребама. Отуда и називи превентивних интервенција којима себи дају за право да интервенишу иако нису у стварној опасности. Наиме, довољно је само да процене потенцијалну опасност (према својим критеријумима) и да се створе услови за превентивну интервенцију. Доктрина превентивних напада усредсређена је на спречавање претње државној сигурности и суверености, за разлику од хуманитарне интервенције, чије је „централно питање“ везано за заштиту људских права.

Начин припреме државе за превентивно деловање садржан је у члану 87 Основног закона Немачке. У њему је прецизирано да држава образује оружане снаге за одбрану, али и да „одбрана данас обухвата много више од традиционалног схватања одбране на државним границама у случају конвенционалног напада. Она укључује превенцију криза и конфликта, заједничко савладавање кризних жаришта и деловање у посткризном периоду. Сходно томе, одбрана се не може географски ограничити, већ подразумева очување безбедности свуда где је угрожена“.¹² Предузимање превентивних напада може веома лако да се злоупотреби ради остваривања одређених геостратешких или економских циљева, а све преко хуманитарних аспеката.

Да би оправдали себе и своје теорије, моћни пропагирају становиште да светски мир не може постојати заједно са сиромаштвом, великом незапосленošћу и социјалном неправдом. Да такви проблеми превазилазе државне границе и да њихово решење треба тражити у оквиру светске организације. То умногоме упућује на

¹¹ Шибли Телами, „Између вере и етике“, у: Брајан Хехир и др., *Слобода и моћ*, Дом омладине Зајечар, „Службени гласник“, Београд, 2008, стр. 89.

¹² А. Милић, Д. Божанић, Д. Бојанић, „Геополитички и енергетско-безбедносни чиниоци прикључења Републике Србије Европској унији“, исто, стр. 100.

потребу формирања једне државе, што и јесте посредни циљ глобализације света. Међутим, нигде се не говори о обавези или жељи да се државама које су у тешком стању помогне да изађу из такве ситуације. Напротив, такве ситуације се користе за стварање нетрпељивости између различитих националности у таквој држави. Када се томе дода етнички национализам, уз наговештај могућности стварања властите државе, добијају се идеални услови за настанак немира и сукоба, који се могу искористити за промоцију демократског идеала и личну промоцију. Тада се, без обзира на проблеме, дотура „помоћ“ за распиривање сукоба. Најбољи пример за такво наступања јесте чињеница да „мешање појединих држава у корист етничког национализма, које је противно међународном праву, налази се на почетку етнички мотивисаних прогона“¹³ у Хрватској и на Косову и Метохији. „САД су снажно подупрле сецесионистичке захтеве албанске мањине и тако припремили терен за независност Косова, коју су признали девет година касније“,¹⁴ али као свој протекторат у коме врховна власт има НАТО. Да није само наша земље била тако искориштена показују ситуације у Ираку и Авганистану. У тим државама су изабране националне групе које се, због својих циљева, слажу са идејама окупационих власти и зато јој им је поверено владање државом.

Поставља се питање какве су последице изведених хуманитарних интервенција у свету. Оно је болно како за оне према којима је изведена хуманитарна интервенција, тако и за оне који су је извели. Првима се не допада оно што су преживели и колико су уништени, а другима је проблем како да се након постизања својих циљева извуку из сопствене замке и да, при том, не покажу колико су погрешили. Последице се посматрају и на локалном и на светском нивоу. На локалном нивоу постоје велика разарања проузрокована хуманитарном интервенцијом – испаливањем високо експлозивног оружја на насељена места (крстареће ракете, касетне бомбе, гранате са осиромашеним уранијумом, графитне бомбе). На светском нивоу се велика изведена хуманитарна интервенција, али се не помиње колико је у њој било цивилних жртава. Своје хвалоспеве подупиру појединим изјавама, а аналитичар „Вјесника“ Фран Вишнар је духовито приметио да „Американци у четири дана развале и готово окупирају земље изнад 20 милиона становника (за оне мање треба им неколико сати)“.¹⁵

Последице хуманитарних интервенција исказују се кроз отпор, тј. борбу обичног народа против извођача интервенција. Међутим, поставља се питање како да се води борба са онима који су много већи, јачи и бројнији, односно – супериорнији. У таквим ситуацијама намеће се једини могући начин – вођење асиметричног рата. Тако испровоцирани след догађаја води у нову хуманитарну интервенцију, у којој треба ангажовати војни кадар за обављање постављених задатака. Самим тим, потребно је да се тај војни кадар припреми за предстојеће задатке који излазе из оквира досадашњег образовања и обуке.

¹³ Ингеборг Маус: „Тољага као врлина“ (интервју за *Wochenzeitung*), *Време*, бр. 461, 6. 11. 1999; http://www.vreme.com/arhiva_html/461/08.html, 20. 12. 2010.

¹⁴ Марија Тодорова: „НАТО на Балкану, Балакан у НАТО-у“, <http://www.h-alter.org/vijesti/europa-regija/nato-na-balkanu-balkan-u-nato-u>, 20. 12. 2010.

¹⁵ Вишнар Фран, „Кад Кремљ прогута понос“, *Вјесник*, 11. август 2005, стр. 9.

Услови промене у образовању и обуци официјерског кадра

Припреми оружаних снага за обављање задатака у оружаним сукобима посвећује се велика пажња. Управо стога су вршене посебне припреме за конвенционалне ратове. Међутим, са развојем савременог света наметнула се потреба за спровођењем припрема за савремене врсте ратова или постмодерне ратове, које карактеришу стабилizacione и противпобуњеничке операције. При томе, смањује се употреба, па се чак и избеацује термин *рат*, а уместо њега се користи модерни термин – *интервенција*.

Такве промене у савременом свету намећу и промене у вези са знањем које је потребно савременим *ратницима* (избацивањем израза *војни кадар*, који се везује само за представнике јединица под заставом одређене државе, стварају се услови за легално коришћење приватних фирми које се баве услугама из домена безбедности), тј. са очекиваним захтевима који се односе на интервенцију и њене извршиоце. Промене су изражене кроз различите механизме ратовања јер се у новим облицима интервенција захтева другачије реаговање – брзо и на лицу места. Управо те промене остављају снажан утисак на професионалне војнике. Наиме, од престанка хладног рата приметно су учестали грађански ратови, земље у процесу транзиције су нестабилне и у порасту су тероризам и побуњеничка дејства.

Због великих промена, Џон Кизели¹⁶ је извршио искорак у сагледавању изазова који се постављају модерним ратницима и промена које доносе савремени начини ратовања, као и сагледавању да ли могу постојати изазови који су повезани са војном едукацијом и културом. Тај покушај је учињен ради обезбеђења боље припреме савремених ратника за начине ратовања у будућности. Реч је о припреми савремених ратника који долазе из држава које се залажу за верификовање интервенција и које дају свој максимални допринос у њиховом извршавању. На основу праћења досадашњих интервенција широм света и последица које оне изазивају, намећу се одређени закључци и обавезе војном кадру које треба сагледати због кога који предстоје држави и Војсци (професионални кадар).

Садашњи и будући изазови

У периоду након хладног рата појавила се потреба за модернизацијом бојног поља, увођењем најсавременијег наоружања, применом информационе технологије и комплекснијом командом и контролом. Због тих потреба постали су неопходни повећана обука и образованији кадар, па је, ради боље припремљености за предстојеће задатке и смањивања трошкова обуке, развијен велики број симулатора, оруђа за обуку и оперативних аналитичких алата. Упоредо с тим, искристалисала се и неопходност да се професионализује војска: само на тај начин могла се правдати инвестиција у симулаторе, оруђа за обуку и друге системе за припрему кадра команде и јединице. Знања и вештине стечени кроз такву обуку били су идеални за тадашњу арену светских дешавања.

¹⁶ Генерал-потпуковник Џон Кизели (*John Kiszely*) директор је Академије за одбрану Уједињеног Краљевства (*United Kingdom Defence Academy*).

Међутим, наступила је потреба за ангажовањем снага у одређеним војним операцијама, као што су постколонијалне регулације и мировне мисије под окриљем УН, па и безбедносни задаци у сопственим државама. Те мисије су у британској и америчкој војној доктрини постале познате као *нератне војне операције* (*Operations Other Than War*), а тај назив је употребљен ради скретања пажње са „правог проблема“ Прави проблеми су били велики међудржавни сукоби у којима је коришћена висока технологија, која је доживљавана као модерни начин ратовања, тј. као еволуција у ратовању. Суштина те врсте ратовања јесте надметање између две регуларне оружане снаге у којем су рат и мир и победа и пораз били јасно дефинисани. Циљ мисије је био да се униште непријатељеве снаге, а метод за такву борбу – јака употреба ватреног оружја и разни маневри.

Упоредо са припремама за класични начин вођења ратова обављана је и припрема за развој модерног начина ратовања. У рату у Заливу, 1991. године, показало се да је линеарно развијан модерни начин ратовања који је умногоме био подупрт динамиком технолошког прогреса. Представљен је кроз потрагу за што јачом силом, убојитошћу, брзином и невидљивошћу, бољом дигитализацијом, ефикаснијом логистиком, умреженим ратовањем и могућношћу да се спроведе високотехнолошка акција „шокирај и уплаши“. Иако су такви начини ратовања били из домена научне фантастике за остали свет, у пракси је дошло до болног отрежњења, а због такве реалности ратницима је постављен задатак да одржавају корак с развојем начина ратовања.

Тако конципирани ратови (у савременој пракси усавршени и представљени кроз интервенције) изазивали су код противника либералне демократије одбојност и револт који се могао исказати само кроз асиметричне начине ратовања. Асиметричним су названи због тога што су, према схватањима поборника новог савременог света, они који су им прибегавали одбијали да уђу у модерне и конвенционалне ратове – бирали су герилске, односно побуњеничке облике ратовања. Самим тим, они су постали постмодерни изазови који нису оријентисани ка модерним начинима ратовања. У таквим сукобима непријатељ није очигледан и не може лако да се идентификује, а успех се не заснива на уништавању непријатеља, већ је усмерен на надмудривање противника.

Истовремено, изражена је потреба за развијањем контроле над медијима и вођењем медијског рата, којим се противник лишава широке популарности код свог народа и народ придобија за супротну страну. Тако је једна од битних карактеристика савремених ратова постала борба за умове – домаћег становништва и регионалних и светских званичника. Речју, савремени ратови су првенствено борба у виртуалном свету сајбер простора.

Некада су операције могле јасно да се разграниче на: борбене мисије, мировне мисије, мисије наметања мира, контрареволуционарна дејства и хуманитарне операције. Међутим, сада је реалност сасвим другачија. Џон Л. Кларк¹⁷ у својим расправама наводи да се мисије могу сврстати у шест категорија, којима је обухваћен широки опсег захтева за мисијама. Те категорије су:

- интервентне/офанзивне борбене операције;
- операције за међународну стабилност и подршку;

¹⁷ Професор руковођења, управљања и одбрамбеног планирања у Колецу за међународне студије безбедности, Центар Џорџ Маршал, Гармишпартенкирхен, Немачка.

- операције подршке грађанству;
- операције националне одбране;
- подршка међународној хуманитарној помоћи;
- једностране војне операције.¹⁸

Као последица асиметричног начина вођења борбе, закључак је да се ратови са противпобуњеничким примесима морају подразумевати, уз истовремену примену разноврсних операција које се не могу лако разграничити. Они који су учествовали у таквим операцијама сматрају да их карактеришу: комплексност, неодређеност, неизвесност и несталност.¹⁹ Комбинација тих карактеристика је веома сложена и њихово решавање није једноставно, јер отклањање једног проблема узрокује, најчешће, појављивање неког новог.

Савремене хуманитарне интервенције и изазови које намећу

Сама природа интервенција указује на могуће улоге и задатке професионалних војника. У досадашњој пракси се показала већа разноликост улога него што је то предвиђено за борбене операције. Као последице изведених интервенција, тј. операција, настају потребе за: изградњом државе, реформама у одбрамбеном сектору, подучавањем и обуком локалних безбедносних служби, хуманитарном помоћи, обуком цивилне администрације, спровођењем закона, политичким активностима, па чак и социјалним радом. Део тих улога ће се поверити различитим агенција и владиним организацијама. Када је реч о агенцијама, значајно је да се у свету проблему организовања типова оружаних безбедносних снага прилази веома студиозно. Према различитим типовима мисија формирају се одговарајући типови снага које ће учествовати у њиховој реализацији. Тако се разликују (у зависности од држава):

- активне конвенционалне копнене снаге (тешке);
- активне конвенционалне копнене снаге (лаке);
- снаге за специјалне операције;
- резервне снаге;
- снаге пограничне безбедности;
- снаге унутрашње безбедности;
- националне гарде/милиције;
- полувојне полицијске снаге;
- специјалне полицијске снаге;
- националне полицијске снаге;
- приватне војне компаније;
- комерцијални добављачи услуга безбедности.²⁰

¹⁸ Dr. John L. Clark, *What Roles and Missions for Europe's Military and Security Forces in the 21st Century?*, Алтера, Београд, 2006, стр. 13.

¹⁹ Џон Кизели, „Изазови постмодерних ратова“, *Евроатланска ревија*, пролеће/лето 2009, бр. 10, Публикум, Београд, стр. 34.

²⁰ Dr. John L. Clark, *исто*, стр. 27.

На основу наведеног, јасно је да се војном кадру постављају различити и сложени задаци. Почињу проценом коју силу треба користити, а затим се доноси одлука о употреби благе или јаке силе, о томе када, у зависности од ситуације, треба приступити успостављању партнерства с међународним организацијама и цивилним и војним агенцијама и како да се овлада информацијама и успешно сарађује с медијима, успостави успешан дијалог с лидерима локалних заједница и творцима јавног мњења, ментално надмудри непријатељ и на прави начин одмерити прогрес (преко тога се, можда, најчешће прелази). Ако се успешно реализују наведени захтеви, намеће се обавеза да се добро познају разноврсне области, укључујући: политички концепт, легалне, моралне и етичке комплексности, културна и верска питања, начин на који функционише друштво, шта је то што чини добру владавину, повезаност оружаних снага једне земље с њеним грађанима, идеју безбедности људи, концепт легитимности, ограничења при употреби силе и психологију противника и остатка популације.²¹ Све то намеће закључак да ће се успешно вођење постмодерних ратова заснивати не само на примени чисто војне експертизе већ и на мудрој примени ширег знања.

Када се говори о потребном ширем знању, мисли се на широки опсег знања који одскаче од стандардног профила образовања. Досадашње образовање и обучавање се заснивало на усвајању знања и вештина којима се модерни ратници обучавају да би постигли војни циљ, уз уништавање свих мета употребом убојитог оружја и поделу света на непријатељске и пријатељске снаге. Међутим, војни кадар који ће чинити окосницу ратника постмодерних ратова мора знати: да је коначни циљ политички циљ, да је психолошко надмудривање противника много значајније од физичког надмудривања, да поседовање довољног броја ресурса не води увек до успеха у војном походу и да не постоје брзе и одлучне победе. Осим тога, нарочито је важно да се схвати да се поједини ратови против побуњеника не могу добити и да их никада не треба покренути, као и да не може постојати подела само на непријатељске и пријатељске снаге.

У случају да нема потребна знања, „класични војни кадар“ доћи ће у ситуацију да у борби против побуњеника примењује традиционалне облике извођења дејстава, чиме ће показати своју немоћ да се адекватно супротстави побуњеницима. Такве ситуације најбоље осликава стара изрека „ако је у кутији за алат само чекић, онда сви проблеми почињу да личе на ексер“. Да би се такви проблеми превазишли, потребно је да се војни кадар образује и обучава да прихвата новина, као и да буде спреман да их, зависно од ситуације, рационално примени. Оружане снаге које су своја ратовања замениле извођењем мировних мисија умногоме су успеле да прилагоде постојећи војни кадар захтевима које се постављају у борби против побуњеника.

Борбу против побуњеника карактеришу: комплексност, неодређеност и неизвесност; читав концепт „меке силе“; политичка умешаност; медијско посматрање и неправичне стеге правила ангажовања војних снага које могу да доведу у питање употребу кључне ствари – ватреног оружја. Због тога војни кадар мора да има неке особине које нису превасходно ратничке, као што су: емоционална интелигенција, умереност, емпатија према противничковој страни, толеранција, стрпљење, суптилност и политичка спретност. Међутим, може се учинити да су ти захтеви веома тешки и неугодни, и могу код војног кадра да изазову противљење промени културе ратовања.

²¹ Генерал-потпуковник Џон Кизели, *исто*, стр. 34.

Ту долази до изражаја сукобљеност ранијих учења са новим ситуацијама у којима ће се наћи војни кадар, па је потребно да се прилагоде њихово образовање и обука како би постали савремени ратници који поштују постављене политичке циљеве, који ће се остваривати на суптилнији начин. Наиме, када се циљеви остварују на такав начин није допуштено претерано уништавање и десетковање људства: потребно је да се очувају потенцијали територије и ресурси људства да би се касније њима располагало.

Обука

Да би се војни кадар што боље припремио за обављање задатака у оквиру савремених ратова потребна је брза и агилна организација обуке која има упориште у доктрини употребе војске. У тим прилагођавањима далеко су одмакле војске САД и Уједињеног Краљевства које су пре размештања снага организовале обуку према предстојећим конкретним задацима и томе додале упознавање са државама у које одлазе (са основама њихове културе и језика). Међутим, на основу искуства из изведених интервенција, показала се потреба да се наведена обука прошири укључивањем, поред осталог, садржаја везаних за разумевање онога што војна линија операције чини у том мултидисциплинарном приступу и информисањем о факторима нестабилности, па је обука донекле редефинисана. Такође, уочен је проблем прилагођавања војног кадра који је обучен само за борбу за обављање задатака попут стабилизационих операција и операција за сузбијање побуна и побуњеника. Управо је време, као ограничавајући фактор у припреми војног кадра за савремене интервенције, утицало да се убрза рад на прилагођавању обуке.

У јуну 2006. Марински корпус је објавио упутство под називом *Борба против нерегуларних претњи*, у којем генерал-потпуковник Џим Метис тврди: „Од маринаца ће се захтевати да раде и друге ствари, а не само борбене операције како би савладали наше непријатеље [...] Маринци морају да науче када да се боре оружјем, а када информацијама, хуманитарном помоћи, економским саветима, као и да помажу успостављање квалитетне локалне управе [...] Победа и очување добре воље људи, кључне су за победу“. Такав приступ се није променио ни у најновијој доктрини америчке копнене војске и маринаца о противпобуњеничкој борби која је објављена у децембру 2006. године. У уводу те публикације, коју су заједно потписали генерали Дејвид Петреус у име Копнене војске и Џејмс Амос у име Маринског корпуса, пише: „Овај приручник треба да послужи као опште место приступа противпобуњеничким дејствима [...] Његов циљ је да пружи онима који спроводе противпобуњеничке операције добру базу за разумевање и одговоре на специфичне видове побуне“.²² Кроз те приручнике се наглашава да се „од војника и маринаца очекује да буду градитељи државе, као и ратници. Морају да буду спремни да помогну у поновном успостављању институција и локалних снага безбедности као и да пруже помоћ у изградњи инфраструктуре и пружању основних услуга. Морају да буду спремни да помогну стварању услова за владавину права, као и за успостављање локалних власти“.²³

²² Генерал-потпуковник Џон Кизели, *исто*, стр. 38.

²³ *Исто*.

Такав приступ решавању критичних дешавања упућује на закључак да се проблему побуна и побуњеничком организовању извођења дејстава посвећује огромна пажња. У вези с тим, намеће се питање да ли се обављају припреме за нове колонијалне ратове или се у оквиру глобализације припремају нове активности на увођењу новог устројства држава и света. На то упућује и тумачење теоретичара да побуњеничке активности постају превише комплексан проблем, нарочито ако се део побуњеничких акција организује на ширем међународном нивоу. У случају њиховог повезивања, постоји могућност настанка одређених хибридних организација за које у досадашњим доктринама нема трајног решења. Такође, усмерава се пажња на могућност мењања облика и форми побуњеничких активности, тако да могу постати агилне (брзо се мењају) и динамичније (лако мењају тактику).

Образовање

Неопходно је да се направи разлика између образовања и обуке: кроз обуку се људи припремају, колективно или индивидуално, за одређене конкретне задатке у одређеним ситуацијама, а образовањем се утиче на развијање њихове менталне моћи и разумевање проблема. Тако се кроз обуку људи добро припремају за оно што се може предвидети, док је за непредвидиве изазове неопходно образовање.

Будуће операције, поготову борба против побуњеника, највероватније ће бити комплексне, неодређене, неизвесне и несталне. Те карактеристике их чине непредвидивим, па су, самим тим, и изазови сложенији и, како их Запад класификује – „зли“. Због тога војни кадар да мора да буде спреман да решава проблеме и врхунски оспособљен и образован. Дакле, да би постигао потребне ефекте, савремени ратник мора да буде агилан и флексибилан у преиспитивању могућности за ангажовање, имагинативан и способан за ригорозне анализе и објективно критичко мишљење. Потребни су људи који знају да концептуализују и могу да осмисле иновације, који су „сређени“ и мудри, који имају разумевања и развијену интуицију и који добро просуђују. Све је то потребно зато што се због карактеристика постмодерних операција намеће потреба да се одлуке о значајним питањима доносе на нивоу нижих команданата.²⁴ Због таквих захтева и услова мора се одступити од устаљене праксе ограничавања „мишљења изван устаљеног оквира“ (*think outside the box*), што је нарочито карактеристично за флуидне и непредвидиве, тј. за „неуређене“ операције, које карактеришу постмодерно ратовање.

Кроз обуку и образовање савремени ратник се оспособљава да примети када престају да се примењују стандардни услови и да се, у складу с тим, прилагоди новонасталим околностима. Међутим, прилагодљивост није довољна: мора се поседовати и разумевање, које омогућава да се иде у сусрет променама а које је такође резултат образовања. „Ђулио Дуе је приметио да се 'победа осмехује онима који жељно ишчекују промене у карактеру рата, а не онима који чекају да се адаптирају пошто до промена дође'“.²⁵

²⁴ Исто.

²⁵ Исто, стр. 39.

Уколико се учење заснива само на искуству из последњег ратног сукоба, при чему се лекције из једног рата пребацују у следећи, а претерана фокусираност на обуку искључује образовање, често ће резултат бити већи утрошак времена за припрему операције него за проучавање проблема операције. Зато стицање одређеног степена образовања омогућава ратнику уочавања праве природе проблема и његово успешно решавање.

На основу искуства из последњих интервенција у којима су учествовале западне снаге, постављен је захтев да сви војни лидери поседују неку врсту политичке префињености – од нижих команданата, који ступају у везе с градоначелницима, тј. са председницима општина, преко високих официра, који ступају у контакте с владама у регионима, све до највиших официра, који саветују лидере својих држава. Тиме је потврђен изузетан значај образовања у успостављању политичке проницљивости.

Сврха образовања је развој капацитета за добро расуђивање. Кроз остваривање тог циља образовање поприма димензију обуке због тога што ратнике припрема да добро расуђују при обављању свог посла, и то не само када је реч о тренутном ангажовању већ и током будуће војне каријере. Осим тога што утиче на каријеру, образовање више доприноси да официри науче како да примењују своје знање него шта да мисле.

Добар пример за утицај образовања на оружане снаге јесу оружане снаге Уједињеног Краљевства, у којима је било устаљено мишљење да нема потребе за додатним образовањем. Када су 2003. године послати у Ирак, припадници тих снага су већ имали велико, готово универзално искуство у противпобуњеничким дејствима. Али, ако се изузме ограничен број људи који је био размештен у Авганистану или Сијера Леонеу, искуство већине се заснивало на операцији у Северној Ирској која је веома особена (реч је о операцији *Барџак*). Операције на Балкану у којима је британска војска такође учествовала нису се водиле против побуњеника, већ је то била акција наметања и одржавања мира. Због тога, као и због недовољног образовања (за разлику од обуке), било је оних који су током акција у Ираку користили искуство из Северне Ирске.²⁶

Када се говори о ширини и предметима који се морају проучавати, не може се издвојити само један или неколико предмета. На пример, сазнања из историје, за коју је често наглашавано да је водилца за војнике, нису једино битна и довољна, већ се морају повезивати и са знањима из политике, социологије, економије, психологије, физике, хемије итд. Можда као добар показатељ за то може да послужи становиште које је „пре педесет година формулисао Самјуел П. Хантингтон: 'Као што се закон на својим ободима меша с историјом, политиком, економијом, социологијом и психологијом, то се догађа и са војним вештинама. Војно знање граничи се са природним наукама, као што су хемија, физика и биологија. Да би свој задатак разумео како треба, официр мора да има неку идеју о повезаности са овим другим пољима и то на начин на који се то знање може применити. Такође, није могуће развити аналитичке способности, моћ просуђивања и имагинације ако се оспособи само на занатском плану. За то је неопходно учење на широком пољу ван граница професије. Чињеница да се официр – као и адвокат или лекар – стално бави људским бићима, захтева од њега да има веће и боље разумевање ставова људи, њиховог понашања и мотивације, које либерално образовање подстиче. Као што је опште образовање постало обавезно за гуде који се баве правом или медицином, то је

²⁶ Исто, стр. 39–40.

сада важно и за официре“.²⁷ Такво становиште упућују на свеобухватан приступ како у усвајању знања, тако и у сагледавању комплексности операција, која се огледа кроз елементе политичке, дипломатске, безбедносне, економске и друштвене заступљености компонената, а све те компоненте војни професионалац мора да разуме.

Тако широко образовање остварује се кроз два сегмента. Један је образовање на штабним или ратним колеџима, војним институцијама које су углавном намењене само за припаднике оружаних снага. Таква је пракса у великом броју земаља ради образовања особља које је већ у служби. Те установе се називају и „професионални манастири“ јер су чисто војно окружење за учење. Начини за допунско образовање су и сарадња с представницима других организација, али и помоћ предавача који гостују по позиву. Таква је и идеја „Педија Ешдауна за формирање 'школе за превенцију конфликта, оружану интервенцију и решавање ситуација после сукоба' у Уједињеном Краљевству“.²⁸

Наведени проблем се може решавати и на друге начине. Један од њих је да се постдипломци с војних академија, изабрани припадници официрског кора, ради интелектуалне стимулације упућују на цивилне универзитете, на мастер и докторске студије. На тај начин би се унео нови поглед на одређена питања, али се јавља проблем одређивања кандидата и обима у којем би се то могло спроводити.

Упоредо с тим начином усвајања знања требало би отпочети припрему усвајања знања која су потребна за разумевање културе других народа. Наиме, велики проблем за војнике јесте прихватање традиционалних и културних разноликости. Такође, треба им указати на грешке које треба да избегавају и на корисне фразе и изразе. Познавање противникове културе омогућава стварање услова за боље разумевање, а целовитије сагледавање културе противника није могуће без знања језика, и то на нивоу који омогућава конверзацију. Потребу за самоспознајом и познавањем противника потврђују и следеће речи Сун Цуа: „Онај ко спозна непријатеља и самога себе неће бити у опасности ни у стотинама ратова. Онај који не спозна непријатеља, а зна себе некад ће победити, а некада изгубити. Онај који не спозна ни себе ни непријатеља осуђен је на пропаст у сваком рату“.²⁹

У вези с наведеним, намеће се још један проблем, који је карактеристичан за све припаднике оружаних снага – недостатак времена. Реч је о времену које се може искористити за самообразовање. Стога је велики изазов проналажење времена за интелектуални развој у каријери једног официра и у свету пренатрпаном војним школама и колеџима.

Изазов културе

Искуства која се доносе из рејона интервенција умногоме утичу на развијање схватања о потреби познавања и прихватања културних разлика. За припаднике оружаних снага, војне професионалце који себе сматрају само борцима у ратовима, то је тежак изазов. То се нарочито односи на оне који се враћају из Ирака и Авганистана, где су учествовали у борби против побуњеника на нивоу праве ратне битке. Наиме, треба им

²⁷ Исто, стр. 40.

²⁸ Исто.

²⁹ Исто, стр. 41.

објаснити потребу прихватања културних различитости у ситуацији у којој се реч *талибан* одмах повезује са речима *муџахедин* и *свети рат*, тј. са непрекидном опасношћу по живот тих професионалаца. Осим тога, чињеница је да ће се ситуација у којој се нађе такав војни професионалац решавати у кратком времену, без икаквог размишљања о потреби разумевања различитости и могућности неке промене. Због тога се приступило изналажењу могућности да се препознају они који су у стању да се прилагоде. Дејвид Галула каже: „Не постоје јасни критеријуми који означавају унапред да ли ће неко ко је учествовао у гушењу побуна бити добар лидер. Функционално решење било би да се пронађу они који су спремно прихватили нови модел противпобуњеничке борбе и њима предати одговорност у руке. Оне који се докажу у акцији треба гурати напред“.³⁰

Закључак

Запад у великој мери захтева од својих војних професионалаца, ради успешног сагледавања места и улоге у постмодерном ратовању, суочавање са интелектуалним и културним изазовима. То се намеће као реалност којој морају да се прилагоде. На тај начин се мора направити баланс између ратничког етоса, на којем почива војна организација, и захтева за ефикасним приступима током противпобуњеничких борби који је у складу с политичким циљевима. Таквим балансом, који се истовремено не коси с међународним нормама понашања, избегла би се супротстављеност између два наведена захтева.

Промена физиономије и комплексности операција намеће потребу за сталним образовањем и увежбавањем кадра на основу искустава учесника операција. Кроз образовање треба предочити нову улогу старешина у нератним војним операцијама (*Operations Other Than War*): изградњи државе, реформама у одбрамбеном сектору, подучавању и обуци локалних безбедносних служби, хуманитарној помоћи, помоћи у успостављању цивилне администрације, спровођењу закона, политичким активностима, па чак и социјалном раду. Да би се могло приступити реализовању тих задатака поставља се као обавеза овладавање високим нивоом разумевања и познавања разноврсних области, укључујући: политички концепт, легалне, моралне и етичке комплексности, културна и верска питања, начин на који друштво функционише, шта је то што чини добру владавину, повезаност оружаних снага једне земље с њеним грађанима, идеју безбедности људи, концепт легитимности, ограничења при употреби силе и психологију противника и остатка популације.³¹

Курсирањем се постиже бржа размена идеја и усвајање нових сазнања како о начину употребе јединица, тако и о начинима употребе нових типова наоружања, система и средстава која се увелико користе на различитим „полигонима“ о свету.

Иако је време један од ограничавајућих фактора, мора се радити на брзом обучавању у препознавању нових изазова и реаговању у новим условима. У току рада, старешинама се мора омогућити довољно времена за учење и указати на то шта треба учити како би се оспособили за боље предвиђање у вези с противником. Упоредо с наглашавањем потребе за самосталним учењем старешина, треба успоставити систем вредновања остварених резултата ради стимулација оних који су

³⁰ Исто, стр. 42.

³¹ Исто, стр. 34.

уз редовне задатке успели да постигну одговарајуће резултате у усавршавању. Само кроз образовање могуће је фокусирање на развој менталног склопа и ширење перспектива, мудрости и схватања. Тиме ће се спречити уљуљкивање појединаца који имају „неки“ ниво искустава и стимулисаће се да модификују раније стечена искуства ради даљег усавршавања. Истовремено, показаће се да је прилагођавање вишеструко корисно и за појединца, и за систем уопште.

Кроз образовање, уз представнике организација са којима ће се наћи у будућим операцијама, створиће се услови за боље разумевање културе тих организација. Укључивањем својих одабраних последипломаца у програме цивилних универзитета Војска ће се припремити за избегавање стереотипа и увођење нових мишљења и идеја.

Литература

1. Милић, А., Божанић, Д., Милојевић, Д.: „Потребна знања официра инжињерије посматрана кроз мисије ВС“, Научни скуп са међународним учешћем *Потребна знања официра за 21. век*, Београд, 4–6. децембар 2009.
2. Милић, А.: „Деструкција као средство политике“, *Војно дело*, лето/2010, Београд.
3. Милић, А., Божанић, Д., Бојанић, Д.: „Геополитички и енергетско-безбедносни чиниоци прикључења Републике Србије Европској унији“, *Зборник радова са округлог стола Безбедносни и одбрамбени аспекти прикључења Републике Србије Европској унији*, Оригинал, Београд, 2010.
4. Милић, А.: *Тероризам и 'Хуманитарне интервенције', као облици политичког насиља, у остваривању политичких циљева, у пост биполарном свету*, магистарски рад, Факултет политичких наука, Београд, 2011.
5. Knutsen, T.: *The Rise and fall of World Orders*, Manchester University Press, UK, 1999.
6. *Одбрана* од 1. 10. 2006.
7. Бабић, Ј.: „Страна војна интервенција: између оправдане помоћи и незаконитог насиља“, у: *Хуманитарне војне интервенције*, Службени гласник, Београд, 2008.
8. Телами, Ш.: „Између вере и етике“, у: Брајан Хехир и др.: *Слобода и моћ*, Дом омладине Зајечар, Службени гласник, Београд, 2008.
9. Маус, И.: „Тогага као врлина“ (интервју за *Wochenzeitung*), *Време*, бр. 461, 6. 11. 1999; http://www.vreme.com/arhiva_html/461/08.html
10. Тодорова, М.: *НАТО на Балкану, Балкан у НАТО-у*, <http://www.h-alter.org/vijesti/europa-regija/nato-na-balkanu-balkan-u-nato-u>, 20. 12. 2010.
11. Вишнар, Ф.: „Кад Кремљ прогута понос“, *Вјесник*, 11. август 2005.
12. Кисели, Џ.: „Изазови постмодерних ратова“, *Евроатланска ревија*, бр. 10, пролеће/лето 2009, Публикум, Београд.
13. Clark, L., J.: *What Roles and Missions for Europe's Military and Security Forces in the 21st Century?*, Алтера, Београд, 2006.
14. Кремер, У.: *Нови НАТО – нови ратови, цивилне алтернативе Бундесверу*, Филип Вишњић, Београд, 2000.
15. Стојановић, С.: „Перспективе безбедности савременог света“, *Војно дело*, бр. 4/2008, Београд, 2008.
16. Вујаклија, М.: *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980.